

Sa'dullayeva Dildora Davronbek qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Lingvistika: o'zbek tili fakulteti

2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zoonimlar (hayvon nomlari) orqali milliy xarakter xususiyatlarining ifodalanishi lingvistik va madaniy jihatdan tahlil qilinadi. Zoonimlar turli xalqlarning tilida metaforik va ramziy ma'nolarda qo'llanib, milliy mentalitet, qadriyatlar tizimi va dunyoqarashni aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida o'rganiladi. Maqolada o'zbek va boshqa tillardagi zoonimlar misolida ularning ijobiy va salbiy xarakter xususiyatlarini ifodalashdagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zoonimlarning frazeologik birliklar va maqollarda qo'llanishi orqali milliy xarakter obrazining shakllanishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari zoonimlarning lingvokulturologik ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *zoonimlar, milliy xarakter, lingvokulturologiya, metafora, frazeologizm, hayvon nomlari, madaniyat, til birliklari, semantika.*

Аннотация: *В данной статье анализируются лингвистические и культурные аспекты выражения национальных характерных черт посредством зоонимов (названий животных). Зоонимы используются в языках разных народов в метафорическом и символическом значениях и изучаются как важные языковые единицы, отражающие национальный менталитет, систему ценностей и мировоззрение. В статье рассматривается роль зоонимов в узбекском и других языках в выражении положительных и отрицательных черт характера. Также освещается формирование образа национального характера посредством использования зоонимов во фразеологических единицах и пословицах. Результаты исследования позволяют выявить лингвокультурное значение зоонимов.*

Ключевые слова: *зоонимы, национальный характер, лингвокультурализм, метафора, фразеология, названия животных, культура, языковые единицы, семантика.*

Abstract: *This article analyzes the linguistic and cultural aspects of the expression of national character traits through zoonyms (animal names). Zoonyms are used in the languages of different peoples in metaphorical and symbolic meanings and are studied as important language units reflecting the national mentality, value system and worldview. The article examines the role of zoonyms in Uzbek and other languages in expressing positive and negative character traits. It also highlights the formation of the image of national character through the use of zoonyms in phraseological units and proverbs. The results of the study serve to reveal the linguocultural significance of zoonyms.*

Keywords: *zoonyms, national character, linguoculturalism, metaphor, phraseology, animal names, culture, language units, semantics.*

KIRISH

“Zoonim” termini yunon tilidagi “zōon” (hayvon) va “onyma” (nom) leksemalaridan kelib chiqqan bo‘lib, hayvonlarga oid nomlarni ifodalovchi til birliklarini anglatadi. Tilshunoslikda zoonimlar onomastika, ya’ni nomshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu bilan birga, zoonimlar faqat nominativ birliklar sifatida emas, balki xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, diniy e’tiqodlari, mifologik qarashlari hamda folklor an’analari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ko‘p qatlamli semantik tizimni tashkil etadi.

Zoonimlarning lingvistik tabiati ularning ko‘p funkcionalligi bilan xarakterlanadi. Ular nafaqat nomlash (nominativ) vazifasini bajaradi, balki konnotativ, semantik va estetik funksiyalarni ham amalga oshiradi. Bunday birliklar orqali til egalarining dunyoqarashi, baholash mezonlari va madaniy stereotiplari ifodalanadi. Masalan, o‘zbek tilida “bo‘ri” leksemasi jasorat, kuch va xavf ramzi sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, ayrim zoonimlarning semantik talqini milliy mentalitetga ko‘ra differensial xususiyat kasb etadi. Jumladan, “tulki” obrazi o‘zbek tilida ko‘proq ayyorlik va makkorlik bilan bog‘lanadi.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zoonimlar orqali milliy xarakterni aks ettirish – bu hayvon nomlarining til tizimida muhim o‘rin egallab, xalqning lingvistik dunyoqarashining ajralmas qismiga aylanish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali millatning madaniyati, mentaliteti, urf-odatlari, e’tiqodlari hamda ijtimoiy stereotiplari o‘z ifodasini topadi. Zoonimlar ko‘pincha insonni, uning xulq-atvori, hissiy holati va ruhiy kechinmalarini ifodalashda ko‘chma ma’noda qo‘llanadi va shu jihati bilan tilning obrazli va ta’sirchan vositalaridan biri hisoblanadi.

Zoonim tushunchasi hayvon nomlarini bildiruvchi so‘zlar bilan birga, ularning insonni tavsiflovchi majoziy ma’nolarini ham qamrab oladi. Bunday birliklarga uy hayvonlari, yovvoyi hayvonlar, qushlar, sudralib yuruvchilar, kemiruvchilar, hatto mifologik mavjudotlar nomlari ham kiradi. Bu esa zoonimlarning semantik jihatdan keng va rang-barang ekanligini ko‘rsatadi.[2]

Zoonimlar lingvistik tadqiqotlarda turli mezonlar asosida tasniflanadi. Biologik mezonga ko‘ra ular yovvoyi hayvonlar, uy hayvonlari, qushlar va hasharotlar guruhlariga ajratiladi. Funkcional jihatdan zoonimlar neytral, ramziy hamda frazeologik birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Semantik nuqtai nazardan esa ular ijobiy, salbiy yoki neytral konnotativ ma’nolarni ifodalashi mumkin. Ushbu tasnif zoonimlarning til tizimidagi o‘rni va ularning lingvokulturologik xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.[3]

Zoonimlar tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo‘lib, insoniyatning tabiat bilan uzviy aloqasi natijasida shakllangan. Inson o‘zini va atrofidagi hodisalarni tushunishda ko‘pincha hayvonlar bilan qiyoslash usulidan foydalangan. Shu sababli zoonimlar umumiy metaforalash vositasiga aylangan bo‘lib, ular har bir xalqning o‘ziga xos madaniy xususiyatlari bilan boyigan.

Milliy xarakterni aks ettirishda zoonimlarning o‘rni nihoyatda muhimdir. Ular orqali xalqning turmush tarzi, qadriyatlarini, axloqiy me’yorlari va dunyoqarashi ifodalanadi. Turli

xalqlarda bir xil hayvon nomlari turlicha ma’no kasb etishi mumkin, bu esa tarixiy, diniy, geografik va ijtimoiy omillar bilan bog’liq. Zoonimlar ayniqsa frazeologizmlar tarkibida keng qo’llanilib, ular orqali insonning tipik xarakter xususiyatlari, hissiy va intellektual holatlari hamda jamiyatdagi xulq-atvor normalari tasvirlanadi.[4] Masalan, ayrim madaniyatlarda cho’chqa salbiy xususiyatlar bilan bog’lansa, boshqa bir madaniyatda u mutlaqo boshqacha ma’noni ifodalashi mumkin.

O’zbek xalq ertaklarida zoonimlar muhim badiiy hamda didaktik vosita sifatida alohida o’rin egallaydi. Hayvon obrazlari orqali xalq o’zining axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari hamda ideal orzu-intilishlarini ifodalaydi. Ertaklarda hayvonlar ko’pincha antropomorf xususiyatlarga ega bo’lib, ular insoniy fazilat va xulq-atvorning turli jihatlarini ifodalovchi personajlar sifatida namoyon bo’ladi. Bunday obrazlar gapiradi, fikrlaydi, hiyla ishlatadi, do’stlik va dushmanlik kabi munosabatlarni ifoda etadi.

O’zbek ertaklarida eng ko’p uchraydigan zoonimlar qatoriga bo’ri, tulki, ayiq, eshak, xo’roz, sigir va ot kabi hayvon nomlari kiradi. Ular orqali inson xulq-atvorining turli tomonlari obrazli tarzda yoritiladi. Masalan, “Tulki bilan turna”, “Bo’ri va echki”, “Sher va eshak” kabi ertaklarda hayvonlar orqali muayyan axloqiy g’oyalar ilgari suriladi. Xususan, tulki obrazi ko’pincha ayyorlik va makkorlik timsoli sifatida talqin qilinib, u o’z hiylasi orqali ustunlikka erishuvchi personaj sifatida tasvirlanadi. Bo’ri esa, odatda, yovuzlik, zo’ravonlik va xavf ramzi sifatida ifodalanadi.[5]

Zoonimlarning o’ziga xos jihati shundaki, ular faqat hayvonlarning biologik belgilarini ifodalash bilan cheklanmay, balki xalqning madaniy kodlari, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashini ham o’zida aks ettiradi. Shu bois o’zbek xalq ertaklarida hayvon obrazlari tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lgan muhim vosita sifatida namoyon bo’ladi. Ular orqali bolalarga yaxshilik, halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi ijobiy fazilatlar singdiriladi.

Mazkur badiiy vositalar yordamida xalq o’zining tarixiy tajribasini, ijtimoiy muammolarini hamda ma’naviy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazadi.[6] Shu jihatdan zoonimlar o’zbek xalq ertaklarida oddiy nomlash vositasi emas, balki xalq tafakkuri, axloqiy va psixologik jarayonlarning badiiy ifodasini ta’minlovchi muhim lingvokulturologik birliklar sifatida e’tirof etiladi.

Bundan tashqari, zoonimlar stereotipik va mifologik tasavvurlar bilan ham chambarchas bog’liq. Xalq og’zaki ijodida hayvonlar ko’pincha ma’lum xarakter belgilarining ramzi sifatida talqin etiladi. Masalan, bo’ri ayyorlik yoki shafqatsizlikni, qo’zichoq esa muloyimlik va itoatkorlikni ifodalashi mumkin. Bu kabi obrazlar asrlar davomida shakllanib, xalq ongida mustahkam o’rnashgan.

Zoonimlarning folklor bilan bog’liqligi ham ularning ahamiyatini yanada oshiradi. Ular maqollar, matallar, ertaklar va boshqa og’zaki ijod namunalari tarkibida keng uchraydi. Aynan shu matnlar orqali zoonimlar muayyan ma’no yukini olib, avloddan-avlodga o’tadi va milliy xarakterning shakllanishiga xizmat qiladi.

Turli tillarda zoonimlar orqali milliy xarakter ifodalanishiga ko’plab misollar keltirish mumkin. Masalan, ayrim tillarda cho’chqa ahmoqlik yoki noinsoflik ramzi sifatida ishlatilsa, echki o’jarlikni ifodalashi mumkin. Shuningdek, quyon qo’rqoqlikni, tulki ayyorlikni, ayiq qo’pol kuchni, eshak esa sabr yoki ba’zan nodonlikni anglatadi. Bu obrazlar

turli madaniyatlarda o‘ziga xos tarzda talqin qilinadi. Zoonimlar oddiy leksik birliklar emas, balki xalqning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va dunyoqarashini o‘zida mujassam etgan murakkab lingvistik vositalardir. Ularni o‘rganish orqali milliy mentalitetning chuqur qatlamlarini anglash, turli xalqlarning o‘ziga xos jihatlarini taqqoslash va til hamda madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berish mumkin.[7]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zoonimlar til tizimida muhim o‘rin egallovchi va xalqning milliy xarakterini ifodalovchi samarali lingvistik vositalardan biridir. Ular nafaqat hayvon nomlarini bildiradi, balki insonning axloqiy fazilatlarini, xulq-atvori, hissiy holatlari hamda jamiyatdagi munosabatlarni obrazli tarzda aks ettiradi. Zoonimlar orqali har bir xalqning madaniyati, mentaliteti, tarixiy tajribasi va qadriyatlar tizimi namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zoonimlar metaforik va ramziy ma’nolar orqali milliy o‘ziga xoslikni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ayniqsa frazeologik birliklar, maqollar, ertaklar va boshqa folklor janrlarida keng qo‘llanilib, xalqning dunyoqarashini avloddan-avlodga yetkazishda xizmat qiladi. Turli tillarda bir xil zoonimlarning turlicha talqin qilinishi esa madaniy farqlar va milliy mentalitetning o‘ziga xosligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shu bois zoonimlarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ular orqali til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq anglash, shuningdek, milliy xarakter va dunyoqarashning lingvistik ifodasini tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadjonov. Sh. (2010). O‘zbek xalq ertaklari va ularning madaniyati. Toshkent: Sharq.
2. Safarov Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
5. Yo‘ldoshev B. O‘zbek frazeologiyasi va uning taraqqiyoti. – Toshkent, 2007.
6. Yekaterinburg. V. P. (2008). Zoonimlar va ularning lingvistik tahlili. Moskva: Nauka.
7. Mahmudov. T. (2017). Til va madaniyat: Lingvokulturologik yondashuv. Toshkent: O‘zbek universiteti nashriyoti.